

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi**Geliş Tarihi:** 08.04.2022**Kabul Tarihi:** 24.05.2022**Article Type:** Research article**Submitted:** 08.04.2022**Accepted:** 24.05.2022

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1100609>

Mehmet Erkan KILLIOĞLU ¹

SOVYETLER BİRLİĞİ VE AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ, 1919-1945

Öz: Bu çalışmanın amacı 1919-1945 yılları arasında kalan dönemde Afganistan-Sovyetler Birliği arasındaki ikili ilişkileri ve bu ilişkinin her iki tarafa olan etkilerini incelemektir. Çarlık Rusyası Afganistan'la hep ilgilenmiştir. Çarlık Rusyası'nın bu ilgisi halefi ve mirasçısı olan Sovyetler Birliği tarafından da devam ettirilmiştir. Sovyetler Birliği'nin kuruluşunun ilk yıllarında iktidarda olan Bolşevikler uluslararası siyaset ve dış politikaya da ideolojik bir bakış açısıyla yaklaşmış ve dünya genelinde bir devrim beklentisi içinde hareket etmiştir. Fakat bu durumun bazı istisnaları olmuştur. Bunlardan biri de Afganistan'la olan ilişkilerdir. Sovyetler ilk yıllarında sınır komşuları olan ve siyasi, sosyal, ekonomik şartların uygun olduğu Afganistan'da bir devrimi teşvik etmek yerine normal bir ikili ilişki tesisini daha uygun bulmuştur. Hatta Sovyetler, bu dönemde ülkede uygulamaya çalıştığı modernleşme programı nedeniyle, bir isyanla karşı karşıya olan otoriter eğilimli Afgan Kralı Emanullah Han'ı, tüm iddiaları ve söylemleri ile çelişmek pahasına desteklemiştir. Çünkü Sovyet çıkarları açısından o dönemde ihtiyaç duyulan, devrim ihraç edilmiş istikrarsız, i karışıklıklarla mücadele eden bir Afganistan değil, yönetimi otoriter de olsa Sovyetlerle işbirliği yapabilecek bir Afganistan'dır. Bunun da en önemli sebeplerinden birisi Afganistan'da barınan ve Sovyet Orta Asyası'nı istikrarsızlaştıran Basmacılardır. İsyanın bastırılabilmesi için Afganistan'daki ikmal ve lojistik imkânlarının ellerinden alınması olmazsa olmaz bir zorunluluk olmuştur. Keza Afganistan'ın 19. yüzyılda da olduğu gibi, tampon bölge olarak kalması stratejik açıdan

¹ Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, mehmeterkan@comu.edu.tr, [ORCID](https://orcid.org/0000-0002-3146-2609)

uygun görölmüştür. Bu sayede İngiliz ve Sovyet güçleri doğrudan karşı karşıya gelmeyecektir. Bu yüzden Sovyetler Afganistan'ı kontrol edebilmek adına içişlerine müdahil olma seçeneğini 1979 yılındaki işgale kadar ertelemiştir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Sovyetler Birliği, Emanullah Han, Baça-i Saka, Nadir Han.

The Soviet Union And Afghanistan Relations, 1919-1945

Abstract :The aim of this article is to examine the bilateral relations between Afghanistan and the Soviet Union between years of 1919-1945 and the effects of this relationship on both sides. Tsarist Russia has always been interested in Afghanistan. This interest was continued by its successor and heir, the Soviet Union. Bolsheviks, who were in charge in the first years of the Soviet Union. The Soviet Union also approached international politics and foreign policy with an ideological perspective and acted in anticipation of a revolution throughout the world. There have been some exceptions to this situation. Afghanistan was one of them. During the first years, the Soviets found it useful to establish a normal bilateral relationship instead of encouraging a revolution in Afghanistan, which had common borders and where political, social and economic conditions were suitable. In fact, the Soviets supported the authoritarian Afghan King Amanullah Khan, who was facing an uprising due to the modernization program he tried to implement in his country. At that time in terms of Soviet interests unstable Afghanistan was not welcomed, instead an Afghanistan that could cooperate with the Soviets even if its administration was authoritarian. One of the most important reason for this decision was the Basmachis, who hide and found sanctuary in Afghanistan and tried destabilize the Soviet Central Asia. In order to suppress the Basmachi Uprising, it was an indispensable necessity to take away the supply and logistics opportunities in Afghanistan. Likewise, it was considered strategically appropriate for Afghanistan to remain as a buffer zone, as it was in the 19th century. As a result, the British and Soviet forces will not come into direct confrontation. Therefore, the Soviets postponed the option of intervening in internal affairs in order to control Afghanistan until the invasion in 1979.

Keywords: Afghanistan, Soviet Union, Amanullah Khan, Bacha-i Saquo, Nadir Khan.

GİRİŞ

“...Ruslara asla güvenmeyin!”

Abdurrahman Han, Afgan Emiri (1880-1901)

Bu çalışmanın amacı 1919-1945 yılları arasında kalan dönemde Afganistan-Sovyetler Birliği ikili ilişkilerini ve bu ilişkinin her iki tarafa olan etkilerini

(ATAD)

incelemektir. Çarlık Rusyası Afganistan ile hep ilgilenmiştir.² Bu ilginin saklanamaz bir hal ve ciddi bir rekabet halini aldığı olay ise “Büyük Oyun”dur. Bu ilgi arlık Rusyası’nın 1917 yılında Ekim Devrimi ile yıkılmasından sonra da devam etmiş ve arlık Rusyası’nın halefi ve mirasçısı olan Sovyetler Birliği’ne miras kalmıştır. Uluslararası ilişkilere ve dünya siyasetine ilk başlarda ideolojik açıdan yaklaşan Sovyetler bir süre sonra realist davranmayı tercih etmiş ve ulusal çıkar ve güvenliği ideoloji ve devrim ihracı gibi idealist söylem ve yaklaşımlara tercih etmiştir. Çünkü ulusal çıkarlar daha ağır basmıştır.

Sovyetler Birliği’nin kuruluşunun ilk yıllarında iktidarda olan Bolşevikler uluslararası siyaset ve dış politikaya ideolojik bir bakış açısıyla yaklaşmış ve dünya genelinde bir devrim beklentisi içinde hareket etmişlerdir. Fakat bu durumun bazı istisnaları olmuştur. Bunlardan biri de Afganistan’la olan ilişkilerdir. Sovyetler ilk yıllarında sınır komşuları olan ve siyasi, sosyal, ekonomik şartların uygun olduğu Afganistan’da bir devrimi teşvik etmek yerine normal bir ikili ilişki tesisini tercih etmiştir. Hatta Sovyetler, bu dönemde ülkede uygulamaya çalıştığı modernleşme programı nedeniyle bir isyanla karşı karşıya olan otoriter eğilimli ve otoriter bir yönetim karakteri sergileyen Afgan Kralı Emanullah Han’ı, tüm iddiaları ve söylemleri ile çelişmek pahasına desteklemiştir. Çünkü Sovyet çıkarları açısından o dönemde ihtiyaç duyulan, devrim ihraç edilmiş istikrarsız, i karışıklıklarla mücadele eden bir Afganistan değil, yönetimi otoriter de olsa Sovyetlerle iş birliği yapabilecek bir Afganistan’dır. Bu tercihin en önemli sebeplerinden birisi Afganistan’da barınan ve Sovyet Orta Asyası’nı istikrarsızlaştıran Basmacı İşyancıları’dır. İşyanın bastırılabilmesi için Afganistan’daki ikmal ve lojistik imkânlarının ellerinden alınması bir zaruret halini almıştır. Keza Afganistan’ın 19. yüzyılda da olduğu gibi, İngiltere ile arlık Rusyası arasında tampon bölge olarak kalması stratejik açıdan daha uygun bulunmuştur. Bu yüzden Sovyetler, Afganistan’ı kontrol edebilmek adına içişlerine müdahil olma seçeneğini 1979 yılındaki işgale kadar ertelemiştir.

Rusya ve Afganistan, devlet ve toplum olarak çok uzunca bir süredir birbirini tanımaktadır. Zaman zaman oldukça inişli-çıkışlı bir seyir de izlemiş olan Sovyet-Afgan ilişkileri 1979 yılında Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgali

² Douglas A. Borer, “Soviet Foreign Policy Toward Afghanistan 1919-1988” (Yüksek Lisans Tezi, The University of Montana, 1988), s. 115.

oldukça farklı bir seyir izler hale gelmiştir. Bu çalışma iki ülke arasındaki ilişkilerin 1919-1945 yılları arasında kalan bölümü kapsamakta ve Afganistan'a yönelik olan Sovyet askeri stratejisi ile dış politikasını incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada 1919-1945 yılları arasında kalan dönemdeki Sovyet-Afgan ilişkilerini açıklamak için tarihi ve kronolojik bir yaklaşım kullanılmıştır. Bu kapsamda konu ve dönemle ilgili Türkçe ve İngilizce kaynaklar taranmış ve çalışma ortaya çıkarılmıştır.

1919 yılında Afganistan'da Emanullah Han, Afgan Kralı olmuştur. Yine bu dönemde Afganistan'ın sınır komşusu olan Çarlık Rusyası dağılmış ve yerine Sovyetler Birliği kurulmuş, onun Afgan sınırının karşısındaki topraklarında kontrolünü sağlama mücadelesine girişmiştir. Emanullah Han, yeni kurulan Sovyetler Birliği'ni ilk tanıyan Devlet Başkanı olmuştur. Bu yüzden bu çalışmayı ortaya çıkarmak adına aşağıdaki sorular temel alınmış ve cevaplandırılmaya çalışılmıştır; 1919 yılında Sovyet-Afgan resmi ilişkilerinin başlamasından itibaren, 1945 yılın kadar olan dönemde Sovyetler Afganistan'ı kendi etkisi altına almaya çalışmış mıdır ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a karşı tutarlı ve uyumlu bir politikası var mıdır? Bu çalışma bu sorular etrafında şekillendirilmiştir.

Sovyet-Afgan Siyasi ve Diplomatik İlişkileri, 1919-1945

Sovyet politikacıları dış politika söylemlerini Marksist-Leninist düşüncenin mevcut şartlara adaptasyonunun doğal bir sonucu olarak sunmuşlardır. Ancak Marksist ideoloji çerçevesinde mantıklı ve anlamlı politikalar üretilmesinde başarılı olunamaması devrimin ilk yıllarında hayal kırıklığı yaratmış ve eleştirileri beraberinde getirmiştir. Sovyet dış politika vizyonunu temelini Marks, Engels ve Lenin'in düşünceleri oluşturmuştur. Bu bağlamda Sovyet dış politika vizyonunun ideolojik temelini oluşturan ana doküman Komünist Manifesto olarak gösterilmiştir. Komünist Manifesto'nun temel iddiası ve beklentisi bilindiği üzere, Marks ve Engels'in gelişmiş ülkelerde bir proleter devrimi yaşanması ve toplum içindeki dezavantajlı sınıfların yönetimde siz sahibi olmasıdır. Ancak bu noktada Adam B. Ulam'a göre, Sosyalist bir ülkenin spesifik

bir dış politika geliştirmesi ve izlemesi gerektiğinde Marks ve Engels'in söyleyebileceği çok fazla Şey bulunmamaktadır.³

Marks ve Engels, öncelikle sanayileşmiş ölkelerde olmak kaydıyla, tüm dünya genelinde bir sosyalist-proleter devrim beklemiştir. Bu düşünce ve beklenti kapsamında Marks, Sovyet ideolojisinin ihtiyaçı olan indoktrinasyonun büyük kısmını sağlamıştır. Ancak Marksist düşünceyi uluslararası siyaset arenasına taşıyan isim Lenin olmuştur.⁴ Çünkü Lenin'e göre Marksizm bir dogma değildir daha ziyade bir hareket rehberidir. Bu yüzden de değişen şartlara ve koşullara uyum göstermek zorundadır.⁵

Lenin, o dönemin şartlarının da etkisiyle, dış politika vizyonunu emperyalizmle mücadele söylemi üzerine kurmuştur. Bu kapsamda 1916 yılında "*Emperyalizm: Kapitalizm'in En Üst Seviyesi*" adlı bir eser kaleme almıştır. Bu çalışmasında Lenin, emperyalizmle mücadele söylemi altında sınıf mücadelesi kavramını uluslararası siyaset sahnesine taşımış ve Birinci Dünya Savaşı'nın ana çıkış sebebinin Avrupa'nın emperyal devletlerinin mali alanda girdikleri rekabetin bir sonucu olduğunu iddia etmiştir.⁶ Bu çalışma o dönemdeki resmi Sovyet bakış açısını yansıtmaması ve olanlardan dolayı emperyal devletleri suçlaması sebebiyle önemlidir. Emperyalizm ve onu ortaya çıkaran Kapitalizm, resmi Sovyet bakış açısına göre, devletler arasında rekabete ve savaşlara yol açtığı için zararlıdır, bu yüzden de ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu duruma Sovyetler Birliği'nin sunduğu çözüm önerisi ise Sosyalizm'dir. Bu noktada Sovyet yönetimi Emperyalizm ve Kapitalizm'e saldırı için en zayıf halka olarak gördükleri sömürgeleri hedef almaya karar vermiştir. Emperyal devletler hayatta kalabilmek ve sağladıkları refah seviyesini koruyabilmek için gelir ve hammadde kaynağı olarak kullandıkları sömürgelerine bağımlıydılar. Bu yüzden Sovyet Marksist söylemi, sömürgeleri ve Kapitalizm tarafından emeği sömürölen yerel halkı kendi tarafına çekmeyi amaçlamıştır. Bu durumu bir örnekle açıklamak gerekirse; Sovyet yaklaşımına göre İngiltere'ye zarar vermek ve istikrarsızlaştırmak için yapılacak öncelikli hamle Hindistan'daki İngiliz

³ Adam B. Ulam, *Expansion and Coexistence: The History of Soviet Foreign Policy 1917-67*, (New York: Frederick A. Praeger, 1968), s. 13.

⁴ Alvin Z. Rubinstein, *The Foreign Policy of the Soviet Union*, (New York: Random House, 1966), s. 6-7.

⁵ Robert Nigel Carew Hunt, *The Theory and Practice of Communism: An Introduction*, (New York: The Macmillian Co., 1957), s. 7.

⁶ Rubinstein, *The Foreign Policy*, 17-21.

idaresini hedef almak olmalıdır.⁷ 1917 yılında Çarlık Rusyası topraklarında patlak veren ve sonrasında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) kurulması ile sonuçlanan Ekim Devrimi'ni takiben iktidarı ele geçiren Bolşevikler'in üç önemli önceliği olmuştur. Bunlar, Rus İç Savaşı, dış müdahale ve devrim ihracıdır.

1918-1921 yılları arasında yaşanan Rus İç Savaşı Komünizm Savaşı olarak da bilinmektedir.⁸ Bilindiği üzere Rusya'da yaşanan Ekim Devrimi'nden sonra Sovyetler Brest-Litovsk Antlaşmasını imzalamış ve Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Yaşanan bu gelişme savaşın gidişatını etkilemiş, Doğu Cephesi'nde Çarlık Rusyası ile savaşmak için asker bulundurma zorunluluğundan kurtulan Almanya, serbest kalan askeri birliklerini diğer cephelere kaydırmış ve daha rahat hareket edebilir hale gelmiştir. Bu gelişme yüzünden Müttefikler (ABD, Japonya, İngiltere ve Fransa), Bolşeviklerle çatışma halinde olan Beyaz Rusları destekleme yoluna gitmiştir.⁹ Ancak bu destek Beyaz Rusların mücadeleyi kazanmasına yetmemiştir. 1920 yılı Kasım'ında Beyaz Ruslar ve onları destekleyen yabancı güçler kesin olarak yenilmiştir. Bu gelişme üzerine Aralık ayında yaptığı iki ayrı konuşmasında Lenin, Sovyet dış politikasının olmazsa olmazlarını ilan etmiştir. Bunlar sırasıyla; dünya genelinde bir Sosyalist devrim ve Komünizm'in zaferidir. Ancak bu süreci destekleyecek olan Sovyet devletinin gerekli hazırlıkları yapabilmesi ve Rusya ekonomisini yeniden kurabilmesi için zamana ihtiyacı vardır. Fakat bu durum tesis edilene kadar Batı dünyası ile bir arada yaşamak gerekmektedir. Bu dönemi en az zararla atlatabilmek için genel kabul gören kurumlara ihtiyaç vardır. Bu amaçla bir dış politika vizyonu ve silahlı güç oluşturulmalıdır. Tüm bu sayılanların hepsinin amacı ise Sovyetler Birliği'ni korumaktır.¹⁰

Sovyet-Afgan İlişkilerinin İlk Yılları

Sovyet-Afgan ilişkilerinin ilk yıllarında iki devletin ilişkilerini etkileyen en önemli olay, Bolşeviklerin Orta Asya Müslümanlarına karşı tutumudur. Bolşevik Devrimi, Çarlık döneminde baskı altında tutulmaya çalışılan bir dizi düşünce ve

⁷ Borer, "Soviet Foreign Policy", 25.

⁸ Rubinstein, *The Foreign Policy*, 51.

⁹ Rubinstein, *The Foreign Policy*, 42-43; Edward H. Carr, *Sovyet Rusya Tarihi, Bolşevik Devrimi 3 (1917-1923)* (Çev. Tuncay Birkan), (İstanbul: Metis Yayınları, 2015).

¹⁰ Rubinstein, *The Foreign Policy*, 54-55.

hareketi serbest bırakmıştır. Bu dönemde arlık idaresinin çökmesini takiben Müslüman tebaaya yönelik yenilikçi vaatlerde bulunan Bolşevikler, Müslümanlardan gelen talep ve isteklere muhatap olmuştur. Bu talepler göz ardı edilebilecek gibi değildir. Çünkü 1917 yılında arlık Rusyası sınırları içinde 30 milyon kadar Müslüman bulunmaktadır. Bu da arlık Rusyası nüfusunun %14'üne denk gelmektedir.¹¹ Bu yüzden Bolşevikler güçlerini konsolide edip, iktidarlarını sağlamlaştırana kadar Müslüman nüfusu oyalama yoluna gitmiş, Orta Asya'nın kontrollerinden çıkmasını önlemeye çalışmıştır. Müslüman nüfus vaatlerle oyalanırken Bolşevikler, Rus İç Savaşı'nda diğer rakipleri ile daha rahat bir şekilde mücadele edebilmiştir. Yönetimdeki yerlerini sağlamlaştırdıktan sonra ise Müslüman muhalif hareketi güç ve diplomatik manevranın kombinasyonundan oluşan bir politika ile baskı altına almıştır.

Çarlık idaresi farklı tebaalarını oyalamak için milliyetçi söylemin yararlı bir araç olacağını görmüştür. Lenin, bu amaca yönelik politikaların hazırlanmasında öncü olmuştur. Bu politika kapsamında Müslümanlara özerklik verileceğini vaat etmiştir. Bu amaçla bir Milliyetler Komiserliği kurulmuş ve başına da Stalin getirilmiştir.¹² Stalin, Müslüman elitin bir kısmını etkilemeyi başarmıştır. Bunların çoğu Ceditçilerdendir.¹³

Sonuç olarak, Sovyetler vaatlerinin hiçbirini yerine getirememiştir. Bu duruma tepki olarak ortaya çıkan Basmacı İsyanı 1930'lu yıllarda bastırılmış, Sovyet davasına destek veren Ceditçiler de dâhil, Müslüman aydınların büyük kısmı tasfiye edilmiştir. Orta Asya'da bunlar yaşanırken sınırın karşı tarafında, Afganistan Kralı Emanullah Han durumla ilgili kendisine ulaşan tüm raporlara rağmen Sovyetlerle olan ilişkilerini sürdürmeye devam etmiştir.

Emanullah Han Dönemi Afgan Dış Politikası

Emanullah Han, 1919 yılı şubat ayında bir suikast sonucunda öldürölen babası Habibullah Han'ın yerine tahta çıkmıştır. Emanullah Han'ın tahta çıktıktan sonra ilk olarak 28 şubat 1919 tarihinde yayınlanan bir manifestosuyla Afganistan'ı dış

¹¹ Leon B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan, 1919-1929*, (Ithaca: Cornell University Press, 1973), s. 223-224.

¹² Borer, "Soviet Foreign Policy", 27.

¹³ Poullada, *Reform and Rebellion*, 224-225; Mehmet Erkan Killoğlu, "Özbekistan'da Dört Tarz Siyaset ve Özbek Modernleşmesi: Ruslaşmak, Sovyetleşmek, Özbekleşmek ve İslamlaşmak" (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2020), s. 66-106.

politikada İngiltere'ye bağlı kılan Gandamak Antlaşması'nı¹⁴ tanımadığını ilan etmek olmuştur.¹⁵ Bunun sonucunda Afganistan dış işlerinde resmen bağımsız hale gelmiştir.¹⁶ Afganistan'ı dış politikada bağımsız bir devlet haline getiren bu olayı takiben 1919 yılı Nisan ayında İngiltere'ye karşı cihat ilan edilmiş ve "Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı" olarak bilinen çatışma başlamıştır. Bu olay Emanullah Han dönemi dış politikasını şekillendiren önemli olaylardan biri olmuştur.¹⁷

Emanullah Han döneminde Afganistan dış politikası bazı istikamet değişiklikler sebebiyle üç farklı yol izlemiştir. Bunlardan ilki Sovyet Rusya ile ikili ilişki kurulmasıdır. Aynı zamanda Sovyetleri dengelemek, birbirlerine karşı denge unsuru olarak kullanmak ve Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşı sebebiyle bozulan ilişkileri düzeltmek için İngiltere ile olan ilişkileri normalleştirme yoluna gitmiştir.¹⁸ Ayrıca İslam dünyasının bağımsızlıklarını koruyabilen üç ülkesi ile bunlardan biri Türkiye'dir, ikili ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır.¹⁹

Emanullah Han'ın Rusya ile kalıcı ilişkiler kurma isteği hep var olmuştur.²⁰ Emanullah Han döneminde Afganistan'ın Sovyetler Birliği ile ilk teması, Çarlık Rusyası döneminde de olduğu gibi, Afgan tarafından gelen talep doğrultusunda olmuştur. Sovyetler Birliği ile Afganistan arasındaki diplomatik ilişkilerin başlamasını sağlayan kişi Hint milliyetçisi Raca Mahendra Pratap'tır.²¹ 1915 yılından beri Almanların desteği sayesinde Kabil'de ikamet eden ve kendisine Sürgündeki Özgür Hindistan Hükümeti'nin Devlet Başkanı ünvanını vermiş

¹⁴ "Afgan Emiri Yakub Han'ın İngilizlerle 26 Mayıs 1879'da imzaladığı antlaşma Afganistan'ı diplomatik ilişkilerde İngiltere'ye bağlı hale getirmiştir." Ulaş Töre Sivrioğlu, "Sovyet Askeri Müdahalesinden Önce Sovyetler Birliği-Afganistan İlişkileri (1919-1979)", *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi*, Cilt. 3, No. 1, (2020), s. 60.

¹⁵ Amin Saikal, *Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival*, (Londra: I. B. Tauris, 2004), s. 60-61.

¹⁶ Milan L. Hauner, "Afghanistan Between Great Powers, 1938-1945", *International Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt. 14, No. 4, (1982), s. 481.

¹⁷ Sivrioğlu, "Sovyet Askeri Müdahalesinden Önce", s. 60.

¹⁸ Vartan Gregorian, *The Emergence of Modern Afghanistan: Politics of Reform and Modernization 1880-1946*, (Stanford, California: Stanford University Press, 1969), s. 231.

¹⁹ Borer, "Soviet Foreign Policy", 29.

²⁰ Gregorian, *The Emergence of Modern Afghanistan*, s. 231.

²¹ Arun Coomer Bose, "The Indian Revolutionaries and The Bolsheviks, Their Early Contacts 1918-1922", *Asian Studies, Journal of Critical Perspectives on Asia*, Cilt. 8, No. 3, (1970), s. 336.

olan Pratap, Sürgündeki Özgür Hindistan Hükümeti'nin Başbakanı Mevlana Bereketullah'ı Sovyet liderleriyle görüşmek üzere Moskova'ya elçi olarak göndermiştir. Mayıs 1919'da Bereketullah, yanında Afgan Kralı Emanullah'ın yazdığı mektupları ve berberindeki Hintlilerden oluşan yedi kişilik bir heyetle Moskova'ya götürmüş ve yaptığı bu ziyaretle Sovyet-Afgan ilişkilerini başlatan kişi olmuştur.²²

Pratap'ın da arabuluculuğu sayesinde Emanullah Han 17 Nisan 1919'da Moskova'ya iki mektup göndermiştir. Bu mektuplarda Afganistan'ın özgür ve bağımsız bir ülke olduğunu noktasına vurgu yapılmıştır.²³ Lenin, Emanullah Han'ın mektubuna 27 Nisan'da, karşılık vermiş ve Afgan halkının emperyalizm ve sömürgecilğe karşı kahramanca direnişini övmüş ve Sovyetler Birliği'nin Afganistan'la diplomatik ilişki kurmaktan duyacağı memnuniyeti ifade etmiştir. Bu hamle ile Sovyetler Birliği İngiltere'ye karşı Afganistan'la ittifaka gitmeyi umut etmiştir. Keza Afganistan Orta Asya'ya ulaşan yolların düğüm noktasında yer alması sebebiyle kilit önemdeki konumu bu isteğin artmasında etkili olmuştur. Orta Asya'da Pan-İslamizm'e savaş açan Sovyetler ve Lenin, ilginçtir ki Emanullah Han'ın Pan-İslamizm politikasını desteklemiş, onu bu konuda cesaretlendirmiştir.²⁴

Bolşevikler Emanullah Han'ın ittifak talebine nasıl bir cevap verecekleri konusunda ihtilafa düşmüştür. Siyasi söylemlerinde sürekli olarak Kapitalizm ve monarşileri hedef alan Bolşevikler açısından bir Krala, ezilen sınıflara karşı destek vermek oldukça çelişik bir durum olmuştur. Emanullah Han yardım ve iş birliği talebi Bolşevikler için önemli bir sınav olmuş ve Afganistan'ın Sovyetler Birliği ve İngiliz Hindistanı arasında eskiden olduğu gibi tampon bölge olarak muhafazası için Afgan Kralı Emanullah Han'ın desteklenmesi kararı parti içinde tartışmaları ve görüş ayrılıklarını beraberinde getirmiştir.²⁵ Bu konudaki görüş ayrılıkları ilerleyen yıllarda da devam etmiştir.

Tüm tartışmalara karşın sonuç olarak Sovyetler Birliği, Emanullah Han'ı Afganistan'ı meşru idarecisi olarak tanımayı kabul etmiştir. Emanullah Han'ın mektupları Lenin'e hitaben yazılmış olduğu için Lenin, mektuplara yaklaşık bir

²² Kedar Nath Kumar, *Political Parties in india, Their Ideology and Organisation*, (Yeni Delhi: Mittal Publications, 1990), s. 53.

²³ Gregorian, *The Emergence of Modern Afghanistan*, s. 231.

²⁴ Gregorian, *The Emergence of Modern Afghanistan*, s. 232.

²⁵ Sivrioğlü, "Sovyet Askeri Müdahalesinden Önce", s. 61.

ay sonra 27 Mayıs 1919'da zalimlere²⁶ karşı verdikleri mücadelede Sovyetlerin Afgan halkının yanında olduğunu belirten bir telgrafla cevap vermiştir. Sovyet-Afgan ilişkileri diplomatik ilişki tesis edildikten sonra hızla gelişmiştir.²⁷ Diplomatik tanınma Sovyet Birliği için de oldukça önemlidir çünkü Sovyetler Birliği ilk kez başka bir devlet tarafından resmen tanınmıştır. O dönemde Batılı ülkeler tarafından tanınmayan ve yönetimleri meşru kabul edilmeyen Bolşevikler için bu tanınma konusu önemlidir. Keza Afganistan'la kurulan diplomatik ilişki Sovyetler Birliği'nin meşruiyet tabanının genişlemesine ve Türkiye ile İran gibi Batı emperyalizmine karşı durmaya çalışan ülkelerle benzer dostluk antlaşmalarının imzalanmasını sağlamıştır. Ayrıca Sovyet liderleri Afganistan'ı Hindistan alt kıtasında ortaya çıkacak olan bir proleter devrim dalgasının sıçrama tahtası olarak kullanmayı da amaçlamışlardır.²⁸ Ancak İngiltere'nin oldukça saldırganlaşmasına sebep olacak bu türden girişimlere Afgan Devleti müsaade etmemiştir.²⁹ Bu karşılıklı girişimler sonucunda 1921 yılında iki ülke arasında Dostluk ve İş Birliği Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulması ve birbirlerinin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne saygı çağrısında bulunmuştur.³⁰ Afgan vatandaşlarına ve ticari mallarının Sovyet topraklarından serbest geçiş imkânı tanınmıştır. Buna ek olarak antlaşmanın 10. maddesinde aynı ve nakdi yardım sözü de verilmiştir.³¹ Daha sonra iki ülke arasında sınır anlaşmazlığı konusunda gündeme gelecek olan Buhara ve Hive Hanlıkları toprakları da sırasıyla bağımsız ve özerk bölgeler olarak tanınmıştır. (*Madde 8*). Bu maddeler Afganistan açısından ödün niteliğindedir. Bu anlaşma diğer taraftan Emanullah Han'ın iç ve dış siyasetteki konumunu güçlendirmiştir. Afganistan, üçüncü bir tarafla Sovyetler Birliği'nin hilafına olabilecek bir siyasi veya askeri bir antlaşma imzalamamayı taahhüt etmiş (*Madde 3*) ve Afganistan topraklarında beş konsolosluk açma izni vermiştir. Buna karşılık olarak Afganistan da Sovyet topraklarında yedi tane konsolosluk açabilecektir. Emanullah Han'ın öngördüğü

²⁶ Sovyetler burada "zalim" tabiriyle özellikle Sovyet çıkarlarına karşı tehdit olan İngilizler, Afganistan'daki muhafazakâr çevreler vb. kategorize etmektedirler.

²⁷ Saikal, *Modern Afghanistan*, s. 266.

²⁸ Hauner, "Afghanistan Between Great Powers", s. 481; Sivrioğlu, "Sovyet Askeri Müdahalesinden Önce", s. 62.

²⁹ Carr, *Sovyet Rusya Tarihi*, 225.

³⁰ Sivrioğlu, "Sovyet Askeri Müdahalesinden Önce", s. 63.

³¹ Borer, "Soviet Foreign Policy", 31.

üzere Afganistan, İngiltere ile olan ilişkilerinde önemli bir pazarlık gücü sağlamıştır. Afganistan ayrıca ticaret için sadece İngiliz Hindistanı'na bağımlı olmaktan kurtulmuştur.³²

Afganistan'da İç İstikrarsızlıklar ve Sovyet Müdahalesi

Emanullah Han, reformcu bir devlet adamı olmaya ve Afganistan'ı Türkiye örneğinde olduğu gibi değiştirmeye çalışmıştır. Bu amaçla sosyal ve idari reformlarla Afgan toplumunu dönüştürmeye çalışmıştır. Afganistan'ın Türkiye ile olan ilişkilerinin izlediğı seyirde karşımıza çıkan önemli isimlerden biri de Cemal Paşa'dır. Birinci Dünya Savaşından sonra Orta Asya'ya geçen Cemal Paşa, Enver Paşa ile Basmacı İşyanı'na katılmıştır. Cemal Paşa'nın amacı, Basmacıların da Sovyetlerle olan mücadelesi sırasında sığındığı Afganistan'ı, Türkiye'yi takiben İşlam dünyasının en güçlü ikinci devleti yapmaktır. Bu amaca ulaşabilmek için gereken şey ise, Afganistan'ın, Türkiye'de olduğu gibi, modernleşmesidir. Modernleşmenin devlet içindeki itici gücünün ordu olması gerektiğini düşünen Cemal Paşa, Birinci Dünya Savaşı sırasında Çarlık Rusyası'na esir düşmüş subaylardan bir kısmını serbest bıraktırıp maiyetine almış ve bu subayların yardımı ile Afganistan'da modern bir askeri birlik kurmuştur. Bunu takiben, Afganistan'da modern ve güçlü bir ordu kurmak için ihtiyaç duyduğu maddi desteğı bulabilmek için Rusya ve Almanya'dan mali ve maddi destek arayışına girmiştir. Gezisi sırasında Avrupa devletlerinin Afganistan'ın tanınması sağlamak için diplomatik girişimlerde bulunmak amacıyla Avrupa'da görüşmelerde bulunan Muhammed Veli Han ve beraberindeki Afgan heyetiyle Berlin'de buluşmuştur. Bu kapsamda önce Alman hükümet temsilcileri ve daha sonrada Fransız hükümet temsilcileri ile bir araya gelinmiş ve bu iki devletin Afganistan'ı resmen tanınmasını sağlanmıştır. Bu tanınmadan sonra ülkedeki modernleşme düşüncesi ve programı hız kazanmıştır.³³

Modernleşme programı için ilham almak ve Batı modernleşmesini bizzat yerinde görmek için Afgan Kralı Emanullah Han 1927 yılında Avrupa'ya bir gezi yapmıştır. Yaptığı bu gezide gördüklerinden oldukça etkilenen Emanullah Han, Afganistan'a döndükten sonra modernleşme ve yenileşme ve reform konuları ile daha yakından ilgilenme yoluna gitmiştir. Emanullah Han ülkenin

³² Borer, "Soviet Foreign Policy", 31.

³³ Mehmet Saray, *Dünden Bugüne Afganistan*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1981), s. 142-144, 145.

modernleşmesi için girişimlere başlandığında ise bu konuda yaşadığı tecrübeler sebebiyle önemli bir bilgi birikimi olan Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemi Türkiye'sini örnek almayı tercih etmiştir. Bu kapsamda Türkiye'den uzmanlar getirilmiş ve Türkiye'deki ıslahatların benzerlerinin Afganistan'da uygulamaya konulması için çalışılmıştır.³⁴

Bu dönemde Türk-Afgan ikili ilişkilerinin gelişmesinde iki ülkenin liderleri olan Atatürk ve Emanullah Han'ın tesis ettiği şahsi tanışıklık ve ilişkinin önemli katkısı olmuştur.³⁵ Yine bu ikili ilişkilerin bir sonucu olarak Emanullah Han modernleşme sürecini yönetme konusunda Atatürk'ü kendisine örnek almıştır.³⁶ Modernleşme ve reform sürecinde Atatürk'ün Emanullah Han'a en önemli tavsiyesi öncelikle güçlü bir ordu kurması olmuştur. Devleti koruyacak ve modernleşmeye kurum bazında öncülük edecek bir ordu kuruluşunun tamamlanmasından sonra ise diğer modernleşme girişimlerinin başlatması için gerekli olan zemin ortaya çıkacaktır.³⁷ Ancak Emanullah Han, yakın çevresinden kaynaklanan güçlü bir ordunun kendisini devirebileceği yönündeki ikazlar yüzünden modern bir ordu kurma girişimini ağırdan almıştır.³⁸ Atatürk'ün Afgan ordusunun güçlendirilmesi yönündeki tavsiyelerine rağmen Emanullah Han bu konudaki önerilerini dikkate almamış, kanun ve otoriteyi ülkede iyice yerleştirmeden ve ordusunu güçlendirmeden, reform sürecini başlatmıştır. Buna rağmen 1929 yılında yapılan bir darbe sonucunda devrilmiştir.³⁹

Emanullah Han'ın reform girişimleri toplumsal huzursuzluğa sebep olmuş, ilk sorunlar 1924 yılında ortaya çıkmıştır. İsyanla sonuçlanan olaylar yüzünden Emanullah Han Sovyetler Birliği'nden yardım istemek zorunda kalmıştır. Sovyetler Birliği Emanullah Han'a destek olarak uçak göndermiş ve isyancı

³⁴ Ehsanullah Farzan, "Afgan Modernleşme Çabalarında Türkçe'nin Etkisi", *International Journal of Teaching Turkish as a Foreign Language*, Cilt. 2, No. 2, (2019), s. 192-193; Mehmet Erkan Killoğlu, "Suriye İç Savaşında Afganlılar: İran Hazara Fatımiyyun Tugayı", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 16, (2020), s. 80.

³⁵ Hüsni Özlü, "Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması' Kapsamında Atatürk Dönemi Türkiye-Afganistan İlişkilerine Bakış", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 3, No. 8, (2012), s. 31-46

³⁶ Lucy Morgan Edwards, "State-building in Afghanistan: A Case Showing the Limits?", *International Review of the Red Cross*, Cilt. 92, No. 880, (2010), s. 973.

³⁷ Saray, *Dünden Bugüne Afganistan*, s. 151.

³⁸ Saray, *Dünden Bugüne Afganistan*, s. 153-155.

³⁹ Killoğlu, "Suriye İç Savaşında Afganlılar", s. 81.

bölgelerini bombalamıştır. Sovyetler ayrıca Emanullah Han'a askeri malzeme yardımımda da bulunmuş, bu kapsamda Afganistan ile Sovyetler Birliği arasında telefon ve telgraf hatları da döşenmiştir.⁴⁰

1926 yılı Ağustos ayında, yine bu dönemde Ceyhun (*Amu Derya*) Nehri üzerindeki Orta Tugay Adası ve havalisi ile ilgili ortaya çıkan sınır anlaşmazlığını daha fazla büyümeden sonlandırmak için Sovyetler Birliği adayı Afganistan'a vererek taviz vermiş gibi gözükümüştür.⁴¹ Ancak karşılığında ise Basmacılara verilen askeri, siyasi ve lojistik desteğin kesilmesi ve iki ülke arasında bir tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşması imzalanmasını şart koşmuştur. Bu istekler Afgan Devleti tarafından kabul edilmiştir. Anlaşmanın bir diğer önemli noktası ise Afganistan'daki tüm Alman vatandaşlarının sınırdışı edilmesi talebidir. Bu talep de Afgan devleti tarafından kabul edilmiştir.⁴² Tüm bu sayılan sebeplerin sonucunda Basmacılara ve o dönemde Basmacı hareketi içinde kendine yer bulmaya çalışan Enver Paşa'nın Orta Asya'daki destek tabanı küçülmüş ve Basmacı İsyanı'nın bastırılmasında önemli bir adım daha atılmıştır.

Rusların Afganistan'ı işgali için 1979 tarihi verilse de bu tarihten önce en az iki ayrı olayda Sovyet askerleri Afganistan topraklarına girmiştir. Bunlardan ilki ve ikincisi 1925 ve 1930 yıllarında Sovyet birliklerinin düzenlediği küçük çaplı sınır ötesi harekâtlardır. Her iki harekât da Afgan aşiretleri ve Basmacı çetelerine karşı yapılmıştır. Basmacılar bu dönemde Afganistan'dan Sovyet topraklarına geçip saldırılar düzenlemişlerdir. Bu saldırılardan sonra kaçan Basmacıları takip bahanesiyle Sovyetler tarafından yapılan bu sınır ötesi harekâtlar Afgan ve İngiliz devletlerinin tepkisini çektiği için kısa süreli olmuştur. Ancak Kızıldordu güçlerince yapılan ikinci askeri müdahale Sovyetleri ideoloji ve ulusal çıkar arasında bir açmazda bırakmıştır. Yukarıda da ifade edildiği üzere Afganistan'da Emanullah Han'ın reform çabalarına karşı muhalefet ve isyan ortaya çıkmıştır. Bu ortamda 1929 yılı Ocak ayında Emanullah Han, isyancıların Kabil'i ele geçirmesi üzerine tahtı bırakarak kaçmak zorunda kalmıştır. İsyancıların başı olan Habibullah, Beçe-i Saka (*Saka'nın (Sucu) oğlu*) lakabıyla tanınmaktadır. Sovyetler Birliği bu noktada ezilen ve baskı altındaki fakirlerle otokratik bir Kral

⁴⁰ Louis Dupree, *Afghanistan*, (Princeton: Princeton University Press, 1973), s. 451.

⁴¹ Daha fazla bilgi için bkz. Mehmet Erkan Killoğlu, "Orta Tugay Adası Üzerinde Sovyet-Afgan Sınır Anlaşmazlığı ve Basmacı İsyanı", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 4, No. 7, (2022), s. 261-282.

⁴² Jane Degras, (Eds.), (1951). *Soviet Documents of Foreign Policy, 1925-1932*, (Londra: Oxford University Press, 1951), s. 131; Sergei Borisovich Panin, *Rossiia i Afganistan, 1905-1918*, (Irkutsk, 1995).

arasında kalmıştır.⁴³ Yaşananlara kendi ideolojik perspektifinden bakan Sovyetler ilk başlarda otoriter Afgan Kralı'nın idaresine karşı patlak veren bu köylü-halk ayaklanmasına sempatiyle yaklaşmıştır.⁴⁴ Ancak isyancıların aşırı muhafazakâr tutumu ve Basmacılar olan yakınlıkları kısa sürede anlaşılınca Sovyetler Emanullah Han'ı destekleme kararı almıştır.⁴⁵ Keza Emanullah Han'ın Sovyet yanlısı olması da yapılan seçimde belirleyici olmuş ve sonuç olarak Kral, ezilen kitlelere tercih edilmiştir. Buna rağmen 1929 yılı Ocak ayında Emanullah Han, isyancıların Kabil'i ele geçirmesi üzerine tahtı bırakarak kaçmak zorunda kalmıştır.⁴⁶

Afganistan'da bu gelişmeler yaşanırken, Afganistan'ın Moskova Büyükelçisi Gulam Nebi ülkesine destek sağlanması için Sovyet Müslümanlarından oluşturulacak ancak Rusya'da eğitilecek ve silahlandırılacak ve Sovyet danışmanlarınca idare edilecek bir askeri güç kurulmasını talep etmiştir. Kurulacak bu özel birlik, Kızıl Ordu'nun kendi düzenli birliklerine göre halkın daha az tepkisini çekeceği ve hatta Emanullah Han'a ihtiyacı olan halk desteğinin verilmesini sağlayacağı düşünülmüştür.⁴⁷ Bu talebe yukarıda sayılan sebeplerden dolayı destek veren Sovyetler Birliği, Stalin'in önerisi ile Afgan askeri üniforması giymiş 1.000 kadar Kızıl Ordu askerini, kendisini bir Türk subayı olarak tanıtan General Vitali Primakov (1897-1937) idaresinde Emanullah Han'ın yardımına göndermiştir. Sınırı geçen Kızıl Ordu birlikleri Mezar-ı Şerif ve Belh'e girmiştir.⁴⁸ Nebi de iddiası ve öngörüsünde de haklı çıkmıştır. Kuzey Afganistan'da Emanullah Han'a olan destek artmış, Beçe-i Saka ise desteğini kaybetmiştir.⁴⁹ Yaşanan tüm bu gelişmelerden sonra Emanullah Han reform konusundaki istek ve desteğini kaybetmiştir. Bu yüzden tahttan feragat etmiş ve Hindistan'a gitmiştir. Sovyetler de İngilizleri daha fazla kışkırtmamak için

⁴³ Thomas T. Hammond, *Red Flag Over Afghanistan: The Communist Coup, The Soviet Invasion, and the Consequences*, (Boulder: Westview Press, 1984), s. 12-18.

⁴⁴ S. Boulouque, "Afganistan'da Komünizm", *Komünizmin Kara Kitabı*, Der. Stépahen Courtois vd., (Çev. Bülent Tanatar vd.), (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2000), s. 926.

⁴⁵ Sivrioğlu, "Sovyet Askeri Müdahalesinden Önce", s. 64.

⁴⁶ Hammond, *Red Flag Over Afghanistan*, s. 12-18.

⁴⁷ Sivrioğlu, "Sovyet Askeri Müdahalesinden Önce", s. 64-65.

⁴⁸ Milan L. Hauner, "Afghanistan Between Great Powers, 1938-1945", *International Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt. 14, No. 4, (1982), s. 482. (481-499); Rodric Braitwaite, *Afgantsy: The Russians in Afghanistan 1979-1989*, (Londra: Profile Books, 2011), s. 29.

⁴⁹ Poullada, *Reform and Rebellion*, s. 184-185.

birliklerini geri çekmiştir.⁵⁰ Çünkü İngiltere bu dönemde Sovyetlerle diplomatik ilişki kurmak istememektedir ve Sovyetler de bu Batı dünyası tarafından tanınma fırsatını kaçırmayı istememiştir. Ülkede taht için yaşanan mücadeleden Emanullah Han'ın akrabası olan Nadir Han başarı ile çıkmıştır. Nadir Han, İngiltere'nin desteği ile 1929 yılı Ekim ayında Afgan Kralı olmuştur.⁵¹

İngiliz devleti yönetiminde yer alan Emanullah Han karşıtlarının endişelerine rağmen Afganistan dış politikası Sovyet etkisinden büyük oranda bağımsız kalabilmiştir. Afgan devlet yönetimi tarafsızlığını koruyabilmek adına İngiltere ve Sovyetler Birliğini birbirine karşı denge unsuru olarak kullanmaya çalışmıştır. Afganistan, Batı dünyasından istediği derecede destek bulamadığı için Sovyetlerin askeri ve maddi yardımını kabul etmiştir. Afgan yönetimi bu yardıma karşılık olarak Sovyetler tarafından kendisinden istenen Hindistan'daki İngiliz idaresine karşı çıkan bağımsızlık taraftarlarına silah ve benzeri malzemenin Afganistan üzerinden nakledilmesi talebine olumlu yanıt vermiştir. Ancak Afganistan bu talebi kayıtsız şartsız kabul etmemiştir: Sovyetler Birliği tarafından sağlanan silah ve diğer malzeme Sovyet-Afgan sınırında Afgan devlet görevlileri tarafından teslim alınacak ve ülke içinde Afgan devletinin görevlileri tarafından taşınacak, Hindistan sınırında da Hint bağımsızlık taraftarlarına teslim edilecektir. Keza Hint devrimcileri Afgan topraklarına silahları ile giremeyecek, sınırda silahlarını Afgan makamlarına teslim edecektir. Yine bu amaçla ilgili olarak herhangi bir Sovyet silahlı gücü de Afganistan topraklarından geçmeyecektir.⁵² Sovyetler Birliği yönetimi o dönemde Hint milliyetçilerine ulaşmak ve İngiltere'yi Asya'da meşgul etmenin en iyi yolu olarak bu seçeneği gördüklerinden Afganistan'ın isteklerini kabul etmiştir. Çünkü Afganistan'daki durum Sovyetler Birliğine sınır komşusu olan güney kanadını çevreleyen Türkiye ve İran'daki durumla bir hayli benzerdir. Her üç ülkede de Komünist bir halk hareketi ya hiç yoktur ya da tabanı çok zayıftır. Üç ülkenin idaresi de kendi hinterlandındaki İngiliz etkisinden rahatsızdır ve bunu kırmayı amaçlamaktadır. Bu amaçları da dönemin Sovyet dış politika amaçları ile uyumludur. Bu yüzden Sovyetler Birliği komşularını endişelendirip Batı dünyasına daha da yaklaşmaya çalışmalarını engellemek için İngiltere, Türkiye ve İran'a rejim ihracı amacını erteleme ve zamana yayma yoluna gitmiştir.⁵³ Bu

⁵⁰ Hammond, *Red Flag Over Afghanistan*, 13-14.

⁵¹ Poullada, *Reform and Rebellion*, s. 194-195.

⁵² Gregorian, *The Emergence of Modern Afghanistan*, s. 238.

⁵³ Hammond, *Red Flag Over Afghanistan*, s. 15-18.

yüzden devrim ihracı konusu Sovyetler Birliği'nin dönemsel çıkarları ve menfaatlerine göre değişmiş ve esneklik göstermiştir. Sovyetler Birliği, Afganistan'la olan ilişkilerinin ilk yıllarında Afgan halkının refahının temini ve bağımsızlığının güçlendirilmesi gibi idealist bir söylemle değil de salt reelpolitikle olaylara yaklaşmıştır. Bunda da Sovyet Müslümanları'nın özerklik veya bağımsızlık taleplerinin bastırılması ve Afganistan'ı İngiltere'ye bir pazarlık malzemesi veya koz olarak kullanma düşüncesinin de açıktan etkisi olmuştur. Bu noktada dünya genelinde bir sosyalist devrim ideali İkinci Dünya Savaşı sonrasına bırakılmış, şartların olgunlaşması beklenmiştir.

Nadir Han ve Afganistan'ın Tarafsızlık Politikası

Kızıl Ordu birlikleri, Afgan halkının Kızıl Ordu Generali Primakov'u hoş karşılamaması ve Emanullah Han'ın tahtı bırakarak Afganistan'dan ayrılması üzerine, Sovyetler Birliği'ne geri dönmüştür.⁵⁴ Afganistan'da bu gelişmeler yaşanırken hanedanın Avrupa'da sürgünde yaşamakta olan üyelerinden Nadir Han Afganistan'a dönmüş, isyanı bastırılmış ve tahta çıkmıştır. Rasyonel düşünmeye çalışan bir siyasetçi olan ve Kral yerine Şah unvanını kullanmaya başlayan Nadir Şah, gerek Emanullah'ın radikal imajından gerekse Sovyetlere karşı mücadelede Afganistan'ı üs olarak kullanan Basmacılar'dan uzak durmaya özen göstermiş, İngiltere ve Sovyet Birliği ile de gerilimi artırmamaya çalışmıştır. Bu kapsamda Nadir Şah ülkesini üs edinmiş İbrahim Bek Lakaylı komutasındaki Basmacıları sınır dışı etmiş ve Lakaylı'nın Sovyetlerce yakalanmasına yardım etmiştir.⁵⁵

Nadir Han, Afgan Kralı olmasını takiben diplomatik tarafsızlık politikası takip etmiş ve Emanullah Han'ın reform ve değişim programını da asgari düzeyde devam ettirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda devletin ve hükümetin Afgan halkına farklı düşünceler ve ülkenin kültürel ve manevi yapısına aykırı kurumlar dayatmayacağını ilan etmiştir.⁵⁶ Modernleşme sürecini daha dikkatli bir şekilde sürdürmeye çalışan Nadir Han, Afgan devletinin İngiltere ve Rusya'ya karşı izlediği klasik denge politikasını da sürdürmüştür. Bu politikanın uygulamadaki en zor kısmı Afganistan'ın tarafsızlığını sağlama ve sürdürme olmuştur. Bu

⁵⁴ Braitwaite, *Afgantsy*, s. 29.

⁵⁵ Sivrioğlu, "Sovyet Askeri Müdahalesinden Önce", s. 65.

⁵⁶ Gregorian, *The Emergence of Modern Afghanistan*, s. 293.

politikanın temel gayesi ise devletlerarası ilişkilerde dengenin muhafazasıdır.⁵⁷ Bu yüzden Nadir Han, Emanullah Han'dan farklı olarak Sovyetler Birliği ve İngiltere'yi kışkırtmamak için Hindistan ve Sovyet Orta Asyası'na müdahil olmamıştır.⁵⁸ Bu tutumu sonucunda Sovyetler Nadir Han'a karşı nispeten ılımlı bir tutum takınmış ve 19 Ekim 1929'da kendisini ve yönetimini, Afgan tahtı üzerindeki haklarını tanımıştır.⁵⁹ 1931 yılında Sovyetler Birliği ile yeni dostluk antlaşması imzalayan ve kısa süren idaresi döneminde Afgan-Sovyet ilişkilerinin belirli bir statüko kazanmasını sağlayan Nadir Şah 1933'te suikasta kurban gitmiştir.⁶⁰

Sovyet-Afgan Askeri ve Ekonomik İlişkileri

İki ülke arasındaki ilişkiler 1919-1945 arasındaki dönemde 1925-1926 Orta Tugay Adası anlaşmazlığı ve 1929 ve 1930'da yaşanan iki Sovyet sınır ihlali nedeniyle gerginleşmiştir. 1920'lerde ortaya çıkan Sovyet-Afgan sınır anlaşmazlığı sorunu ile keza iki ülke sınırını çizilen Ceyhun Irmağı üzerindeki Orta Tugay Adası'nın hükümlanlığı konusunda yaşanan ihtilaf ve sınır anlaşmazlığı konuları Basmacı İsyanı ile birleşince, acilen çözülmesi gereken bir sorun haline gelmiştir. Büyüyen sınır anlaşmazlığı konusu bu haliyle de uluslararası gündemi işgal eden konulardan biri olmaya başlamıştır. Adanın hükümlanlığı konusunda ortaya çıkan anlaşmazlığın tarihi bir arka planı vardır. Adanın statüsü konusunda var olan anlaşmazlık ilk kez 1895 yılında ortaya çıkmıştır. Bu tarihte Afganistan, Ceyhun Irmağı üzerindeki, Tirmiz şehrinin karşısında bulunan Aral Peygamber Adası üzerinde hak iddia etmiştir. Afganistan buna ek olarak, 1900 yılında da Penc Irmağı üzerinde, Saray şehrinin hemen karşısında yer alan Orta Tugay Adası üzerinde de hak iddiasında bulunmuştur.⁶¹ Bu hak iddiaların dayandırıldığı sebep ise sınırın korunabilmesidir. Bu kapsamda Çarlık Rusyası'nın dağılmasından sonra yeniden gündeme hükümlanlık iddiası ile sınır bölgesindeki gerginlik yeniden tırmanmış, yaşanan bir dizi olay ve yapılan görüşmeler sonrasında 15 Ağustos 1926 tarihinde adanın Afganistan'a devrini onaylayan protokol taraflar tarafından imzalanmıştır.⁶² Sovyetler Birliği bu

⁵⁷ Hauner, "Afghanistan Between Great Powers", s. 481.

⁵⁸ Gregorian, *The Emergence of Modern Afghanistan*, s. 322.

⁵⁹ Borer, "Soviet Foreign Policy", 35.

⁶⁰ Sivrioğlu, "Sovyet Askeri Müdahalesinden Önce", s. 65.

⁶¹ Killoğlu, "Orta Tugay Adası", s. 271.

⁶² Panin, *Rossia i Afganistan*, s. 131.

protokol ile adanın Afganistan toprağı olduğunu kabul etmiştir. 28 Ağustos 1926'da Sovyetler Birliği adayı resmen Afganistan'a teslim etmiştir.⁶³

Aynı gün Afgan Dışişleri Bakanı Mahmut Beg Tarzi, Afgan Devleti adına Sovyetler Birliği'nin temsilcisi Leonid Stark'a Orta Tugay Adası'nın Sovyetler Birliği'ne hasım unsurların kullanımına kapatılacağı (bu hasım unsurlar o tarihte Basmacılar) ve adanın Sovyet topraklarına yapılacak saldırılarda geçiş ve üslenme alanı olarak kullanılmasına müsaade edilmeyeceğı hususunda teminat vermiştir.⁶⁴ Eğer ada yukarıda sayılan amaçlarla kullanılacak olursa Afgan devleti bu durumun ortadan kalkması için derhal gereken önlemleri alacaktır.⁶⁵ Ada'nın sahipliğı ile ilgili ihtilafın giderilmesinden sonra, 31 Ağustos 1926'da Sovyetler Birliği ve Afganistan arasında bir Saldırmazlık ve Tarafsızlık Anlaşması imzalanmıştır. SSCB bu anlaşmayı adanın Afganistan'a devrine karşılık bir iyi niyet göstergesi olarak talep etmiştir.⁶⁶ Sovyet askeri birliklerinin 1929 yılında Emanullah Han'a destek adı altında yaptıkları sınır ihlali ve askeri müdahale ise ciddi bir olaydır. Emanullah Han'a destek için sınırı geçen Sovyet askeri gücünün mevcudunun 800-6.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Buna ek olarak Sovyetler ve Kızıl Ordu, Afgan ordusuna silah da temin etmiştir. İkinci Sovyet müdahalesi ise 1930 yılında yaşanmıştır. Sovyet güçleri Basmacı lideri İbrahim Bek Lakaylı'yı takip ederken Ceyhun Nehri'ni geçmiş ve Afganistan topraklarına girmiştir. Afgan güçleri 1926 Antlaşması gereğince Basmacıları ülkeden çıkarmış ve Sovyet tarafına geri sürmüştür. Basmacılar burada Kızıl Ordu güçlerince yok edilmiştir.⁶⁷

Askeri alanda bu olaylar yaşanırken ticaret konusunda ikili ilişkiler güçlenerek devam etmiştir. Sovyet sanayi ve tüketim ürünleri Afganistan'a satılmış, karşılığında ise canlı hayvan, yün ve pamuk gibi ürünler alınmıştır. Bu ticari ilişkiler Orta Asya'daki Sovyet demiryolu ağı iki noktada Afgan sınırına ulaştığında (Kuşka ve Tirmiz) daha da artmıştır.⁶⁸ Ancak Sovyetler Birliği Afgan

⁶³ Panin, *Rossia i Afganistan*, s. 131.

⁶⁴ William S. Ritter, "Revolt in the Mountains: Fuzail Maksum and the Occupation of Garm, Spring 1929", *Journal of Contemporary History*, Cilt. 25, No. 4, (1990), s. 554. (547-580).

⁶⁵ Panin, *Rossia i Afganistan*, s. 131; Kılıhoğlu, "Orta Tugay Adası", s. 277.

⁶⁶ Kılıhoğlu, "Orta Tugay Adası", s. 277.

⁶⁷ Hammond, *Red Flag Over Afghanistan*, s. 16-18.

⁶⁸ Max Beloff, *The Foreign Policy of Soviet Russia 1929-1941*, (Londra: Oxford University Press, 1949), s. 208-210.

sınırdaki yatırımlarını daha da ileri götürmemiştir. Zira hem Afganistan'ın içinde bulunduğu istikrarsız siyasi durum hem de ülkenin coğrafi şartları büyük meblağda yatırım yapmaya uygun olmamıştır. Bu sebeple de ülkeye yabancı yatırım da gelmemiştir. Emanullah Han'ın modernleşme vizyonu ve çabası da bu durumu değiştirememiş, ülke içinde yabancılar istenmediği veya hoş karşılanmadığı için büyük çaplı yabancı yatırımına da kamuoyu tepkisi sebebiyle izin verilmemiştir.⁶⁹ Ne Afganistan ne de Sovyetler Birliği sınırın her iki tarafında yaşayan aşiretleri tam bir kontrol altına alamamış ve bunların arasındaki ilişkileri düzenleyememiştir. Bu yüzden İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki döneme kadar iki ülke arasındaki ticaretle ilgili güvenilir istatistikî bilgiler mevcut değildir. Ancak aşağıdaki tabloda 1928-1938 dönemini kapsayan tahmini rakamlar mevcuttur.

Tablo 1. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'la Ticaret Hacmi 1928-1938
(Milyon Ruble)

	<u>Yıl</u>	<u>Afganistan'a İhracat</u>	<u>Afganistan'dan İthalat</u>
1.	1928	7	11,7
2.	1929	7,3	10,3
3.	1930	7,8	9,2
4.	1931	11,5	11,6
5.	1932	14,6	11,8
6.	1933	7,1	5,6
7.	1934	3,1	2,8
8.	1935	3,5	3,9
9.	1936	3,7	5
10.	1937	3,8	3,8
11.	1938	3,4	3,1

1933 yılında ticaret hacminde yaşanan düşüşün sebebi Nadir Han'ın izolasyonist politikaları ile alakalıdır. Nadir Han denge ve izolasyon arasında bir politika takip ederken zaman zaman hem İngilizlerden hem de Sovyetlerden destek ve yardım almayı ihmal etmemiştir. Fakat Nadir Han ismi geçen her iki ülkeden de destek ve yardım alsa da iki ülkenin de Afganistan sınırları içerisindeki faaliyetlerini de sınırlandırmıştır. Bu kapsamda Afgan Hava Kuvvetleri'nde

⁶⁹ Gregorian, *The Emergence of Modern Afghanistan*, s. 254.

görevli tüm Sovyet personeli uzaklaştırmıştır. Bu hamlesine dengelemek içinse 1933 yılında Sovyetlerin Kabil’de bir ticaret fuarı düzenlemesine izin vermiştir. Ancak Sovyetlerin Afganistan içinde ticari temsilcilik açma talebine olumsuz cevap vermiş ve ticari faaliyetlerin belli bir düzeyde kalmasını sağlamıştır.⁷⁰ Zahir Şah döneminde ise Afganistan ve Sovyetler Birliği 1936 yılında bir ticaret antlaşması imzalamıştır.⁷¹ İmzalanan bu ticaret antlaşması ile Afganistan, Sovyetler Birliği’nin kuzey Afganistan’daki pamuk ziraatına destek vermesine izin vermiştir. Üretim desteklenmesi ve artırılması için Sovyet teknolojisi ve teknik desteğine başvurulmuştur. Ticari ilişkilerin hızla geliştiği bu dönemde iki taraf da birbirlerinin iç işlerine istemeden de olsa müdahil olmamak adına Mezar-ı Şerif ve Taşkent’te 1921 yılında açılan konsolosluklarını karşılıklı olarak kapatmışlardır.⁷² İlk dönem Sovyet-Afgan ticari ilişkileri küçük çaplı bir etkileşim ve birbirlerinin ekonomik işlerine sınırlı bir müdahaleyi içermiştir. Mevcut ticari faaliyetler daha ziyade hammadde ticareti ve değişimi ile ilgili olmuştur. Asıl önemli değişiklikler İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde yaşanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı’na giden dönemde dünya genelinde bir dizi ilhak ve işgal yaşanmıştır. Bu ilhaklar sebebiyle uluslararası siyaset alanındaki güvenlik kaygıları artmıştır. Afganistan da bu güvenlik kaygılarını taşıyan ülkelerden biri olmuştur. Bu durumu bir örnekle açıklamak gerekirse: 1931 yılında Japonya’nın Mançurya’yı işgali ile Güneydoğu Asya bölgesindeki tansiyon hızla yükselmiştir. Bunun sonucunda Afganistan’ın Sovyetlerden de benzer bir hamle gelebileceği yönündeki endişeleri artmıştır. Kendi askeri ve diplomatik konumunu güçlendirmek adına Afganistan gerek bölge ülkeleri gerekse de büyük devletler nezdinde ittifak arayışlarına girişmiştir. Afganistan keza uluslararası örgütlere katılım yoluyla da diplomatik destek tabanını da genişletmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Milletler Cemiyeti’ne (*Cemiyet-i Akvam*) üye olmak için girişimlerde bulunmuştur. Bu dönemde Sovyetler Birliği ideolojik ve politik sebeplerden dolayı Milletler Cemiyeti’nin üyesi olmadığı için Afganistan’ın bu girişimini kendisine karşı hasmane bir tutum olarak yorumlamıştır. Sovyetler Birliği örgüte üye olmadığı için onun kararlarını tanınamıştır. Bu yüzden de Milletler Cemiyeti’nin ve kararlarının Sovyetler

⁷⁰ Gregorian, *The Emergence of Modern Afghanistan*, s. 323.

⁷¹ Beloff, *The Foreign Policy*, s. 210.

⁷² Gregorian, *The Emergence of Modern Afghanistan*, s. 376.

açısından bir meşruiyeti, bağlayıcılığı ve caydırıcılığı da olmamıştır. Bu yüzden Afganistan üyelik girişiminden ilk başta beklediği faydayı sağlayamamıştır. Bu konu ile ilgili iki ülke arasında ortaya çıkan gerginlik ancak 1934 yılında her iki ülkenin de Milletler Cemiyeti'ne üye olarak kabul edilmesi ile ortadan kalkmıştır.⁷³

Uluslararası alanda bu gelişmeler yaşanırken Afgan Kralı Nadir Han 8 Kasım 1933'te, Kabil'de oynanacak olan bir futbol maçını izlemeye giderken suikasta uğramıştır. Yerine oğlu Muhammed Zahir Afgan Kralı olmuştur. Sovyetler bu duruma itiraz etmemiştir. Bu dönemde ülke içindeki yabancı karşıtlığı, özellikle de İngiliz karşıtlığı zirve yapmış olduğu için Sovyetler yeni Krala itiraz ederek tüm dikkatleri üzerlerine çekmek istememiştir. Çünkü Afganistan'da en az İngilizlere olduğu kadar Ruslara karşı da husumet beslenmektedir ve sıradan bir Afgan açısından Sovyetler isimleri ve ideolojileri değişmiş dahi olsa Çarlık Rusyası'nın devamından başka bir şey değildir.⁷⁴

Hem İngiltere hem de Sovyetlere güvenmeyen Afgan Devleti bu ikisine karşı Almanya'yı yeni bir denge unsuru olarak kullanmaya çalışmıştır.⁷⁵ Afganistan'la doğrudan bir kara sınırının olmaması, Almanya'nın olası bir anlaşmazlık durumunda yapabileceği baskıyı oldukça kısıtlı hale getirdiğinden cazip bir ortak olarak görülmesine yol açmıştır. Ek olarak Almanya'nın bölgede emperyal bir geçmişinin olmaması ülkede yabancı mevcudiyetine pek sıcak bakmayan Afgan halkının bu ittifaka daha toleranslı yaklaşmasını sağlamıştır. Tüm bu sayılanların hepsi Afganistan'ı Almanya'ya yaklaştırmıştır.⁷⁶ Bu durum Almanya'nın da o dönemdeki çıkarları ile uyumludur çünkü Almanya Sovyet-Rus yayılmacılığını kendi nüfuz bölgesi olarak belirlediği Doğu Avrupa, Balkanlar ve Boğazlardan uzaklaştırmayı istemiştir. Bu noktada Afganistan ve Hindistan Sovyetler Birliği'ni meşgul edip, gücünü ve enerjisini tüketecek uygun bir çözüm olarak görülmüştür.⁷⁷ Bu sayede de Almanya 1930'lu yılların ortalarına doğru bölgedeki etkin Batılı ülkelerden biri haline gelmek için

⁷³ Cyriac Maprayil, *Britain and Afghanistan in Historical Perspective*, (Londra: Cosmic Press, 1983), s. 71-73.

⁷⁴ Borer, "Soviet Foreign Policy", s. 38.

⁷⁵ Hauner, "Afghanistan Between Great Powers", s. 482.

⁷⁶ Arnold Fletcher, *Afghanistan: Highway of Conquest*, (Ithaca: Cornell University Press, 1965), s. 233-236.

⁷⁷ Hauner, "Afghanistan Between Great Powers", s. 485.

çabalarını arttırmıştır.⁷⁸ Almanya, 1938 yılından itibaren Afganistan'ın altyapısının geliştirilmesinde büyük katkısı olmuştur. Alman Todt Örgütü (OT) Afganistan'daki yol ve köprü inşaatlarında görev almış, Lufthansa Berlin-Kabil arasında hava ulaşımını tesis etmiş, Siemens ve Telefunken de ülkenin iletişim altyapısının kurulmasında görev almıştır. En önemlisi ise Afgan ordusu tamamen Alman silah ve teçhizatı ile donatılmıştır.⁷⁹

Almanya'ya ek olarak Uzakdoğu'da da Japonya'nın hızlı bir şekilde büyümesi ve askeri ve ticari bir güç haline gelmesinin de Afganistan'a olumlu yönde etkisi olmuştur. Japonya'nın dünya genelinde ve bölgede izlediği ticari strateji de Afgan devletinin İngiliz ve Sovyet etkisini kırma ve yeni müttefikler bulma isteğini teşvik etmiştir. 1934 yılında dönemin Afgan Dışişleri Bakanı Faiz Muhammed, verdiği özel bir demeçte Japonya'nın Rusya'nın doğal düşmanı olduğunu, Afganistan'ın da bu durumdan fayda sağlayabileceğini ve Afgan dış politikası açısından oldukça yararlı bir aktör olabileceğini ifade etmiştir.⁸⁰ Geleneksel denge politikası izleyen Afganistan, bir yandan Almanya ve Japonya ile yakınlaşırken diğer yandan da Sovyetleri kıskırtmamaya özen göstermiştir. Bu kapsamda 1931 tarihli Afgan-Sovyet Saldırmazlık Paktı'nın süresi Moskova'da yapılan bir zirve sonrasında tarafların ortak mutabakatı ile 10 yıl daha uzatılmıştır. Yine Moskova'da 1937 yılında Sovyetlerin rehberliğinde, Türkiye, Irak, İran ve Afganistan arasında imzalanacak olan Sadabad Paktı'nın öngörüşmeleri de yapılmıştır. Bu pakt bölgesel ilişkilerde din faktörünün yeniden denkleme dâhil edilmesini sağlamış, Sovyetlere de güney sınırındaki ülkelere yönelik bir İslam politikası geliştirmesi için gereken zemini sağlamıştır.⁸¹

Almanya, İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında kıta Avrupası'nda yaşanan rekabet ve gergin artık gizlenemez bir hal aldığına Afganistan, Almanya ile olan ilişkisinin kendisini de savaşın içine çekebileceğini fark etmiştir.⁸² Avrupa'da savaş patlak verdiğinde ise Afganistan'ın dış politika vizyonunu yönlendiren dört ana madde belirlenmiş ve planlamalar bu maddeler göz önünde tutularak yapılmaya çalışılmıştır. Bunlar sırasıyla:

⁷⁸ Borer, "Soviet Foreign Policy", s. 38; Sivrioğlu, "Sovyet Askeri Müdahalesinden Önce", s. 65.

⁷⁹ Hauner, "Afghanistan Between Great Powers", s. 483.

⁸⁰ Maprayil, *Britain and Afghanistan*, s. 74.

⁸¹ Maprayil, *Britain and Afghanistan*, s. 74-75.

⁸² Maprayil, *Britain and Afghanistan*, s. 76.

1. Afganistan'ın savaş sırasında tarafsızlığının muhafazası,
2. Rus müdahalesi ve işgali korkusu, (özellikle de İran'ın işgalinden sonra)
3. İngiltere ile Sovyetleri dengelemek için, ikili ilişkileri ve iş birliğini geliştirmek,
4. Almanya ile ticari ilişkileri devam ettirmek.⁸³

Ülkenin İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesini önlemek için Afgan Kralı Zahir Şah 6 Eylül 1939'da Afganistan'ın uluslararası ilişkilerde tarafsızlığını ilan eden bir bildiri yayınlamıştır.⁸⁴ Bu bildiri ile yabancı devletlerin ve vatandaşlarının Afgan topraklarındaki faaliyetleri yasaklanmıştır.⁸⁵ Afganistan her ne kadar tarafsızlığını ilan etmiş olsa da, 1939 yılı yazı boyunca Afgan-Sovyet ilişkileri oldukça gergin bir seyir izlemiştir.⁸⁶ Bu yüzden Sovyetleri caydırmak için Afganistan İngiltere'ye yakınlaşmış ve iki ülke arasında Karşılıklı Yardım Antlaşması (1939) imzalanmıştır.⁸⁷

1941 yılı Eylül ayı itibariyle İngiltere'nin, özellikle Almanya ile olan ilişkileri konusunda Afganistan'a karşı elinde önemli kozları vardır. Bunlardan ilki ve en önemlisi Sovyet-Rus desteğidir. 19. yüzyılın ikinci yarısında elindeki gücü ve kaynağı neredeyse hepsini Çarlık Rusyasını sınırlandırmaya harcamış olan İngiltere eski rakibinin diplomatik, siyasi ve askeri olarak tam desteğini almıştır. Sovyet desteğinin çarpan etkisinin bir örneği ise İran'ın aynı tarihlerde Almanya tarafına kaymaması için İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesidir. Sovyet desteği işgalin daha az maliyetli ve hızlı olmasını sağlamıştır. Ancak üç tane Afgan Savaşı tecrübesi yaşamış olan İngiliz ordusu ve Dış İşleri, Afganistan'ın işgaline karşı çıkmıştır. Zira İran ve Afganistan'ın her açıdan birbirinden çok farklı olduğunu, olası bir Afgan harekâtının İran'daki gibi kolay olmayacağını ifade etmiş ve bu ihtimale karşı direnmiştir. Ayrıca Sovyetlerin nihai niyetleri konusunda yanlış değerlendirme yaptığının fark eden İngiltere,

⁸³ Hauner, "Afghanistan Between Great Powers", s. 485-486.

⁸⁴ Hauner, "Afghanistan Between Great Powers", s. 484.

⁸⁵ Maprayil, *Britain and Afghanistan*, s. 76.

⁸⁶ Maprayil, *Britain and Afghanistan*, s. 82.

⁸⁷ Milan L. Hauner, "The Soviet Threat to Afghanistan and India 1938-1940", *Modern Asian Studies*, Cilt. 15, No. 2, (1981), s. 287-309.

İran'da olduğu gibi Sovyetlerin Afganistan'ın kuzey bölgesini işgal etmesini kendi çıkarları açısından uygun olmadığını görmüştür. Çünkü böyle bir gelişme sonucunda Afganistan tampon bölge olma özelliğini kaybedecek, Sovyetler Birliği ve İngiltere de facto olarak sınır komşusu haline gelecektir. Tüm olasılıklara karşı İngiliz diplomasisinin bulduğu çözüm ise Alman ve İtalyan vatandaşlarının Afganistan'dan uzaklaştırılmasıdır.⁸⁸ Bu kapsamda 1941 sonbaharında (Ekim) İngiliz ve Sovyet hükümetleri Afganistan'dan diplomatik personeller hariç olmak üzere tüm Mihver ülke vatandaşlarının ülkeden çıkarılmasını talep etmişlerdir. Kabil'deki Sovyet Büyükelçisi bu talebin kanuni dayanağının 1926 tarihli anlaşma olduğunu ifade etmiş ve Sovyetlerin böyle bir talepte bulunmaya hakları olduğunu bildirmiştir. İngiltere ve Sovyetler Birliği'nin verdiği bu ortak nota Afgan devlet yönetimini ilk anda oldukça kızdırmıştır. Çünkü Afganistan'ın tarafsızlık ilanına sıkı bir şekilde uyacağı ve kimseden emir almaktan hoşlanmayacağı herkesin malumudur. Sovyetler ve İngiltere ne kadar güçlü olursa olsun bu güçleri onlara Afganistan'a emir ve talimat verme hakkını vermemektedir. Bu yüzden bu tutum bağımsız Afgan devletinin görmezden gelebileceği bir muamele değildir. Ancak realitede Afgan devlet yönetimi hem İngiltere hem de Sovyetlere tavır alabilecek bir durumda olmadıklarının da farkındadır. Bu yüzden de talep yerine getirilmiştir.⁸⁹

SONUÇ

Sovyetler Birliği, Çarlık Rusyası'nın bakiyesi ve mirasçısı olarak tarih sahnesine çıkmıştır. İsmi ve ideolojisini değiştirmiş ve Rus ismini geri plana atmış olsa da Çarlık Rusyası'nın bakiyesidir. Çarlık Rusyası, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Orta Asya'yı kendi kontrolü altına almış ve bunu takiben Afganistan'la ilgilenmeye başlamıştır. Bu ilgiyi halefi olan Sovyetler Birliği de paylaşmıştır. Bu durumun ve yaşanan olayların bir sonucu olarak Afgan halkı ve devleti hem Çarlık Rusyası hem de onu isim değiştirmiş hali olarak gördükleri Sovyetler Birliği'ne karşı temkinli olmaya çalışmıştır. 19. yüzyılın iki süper gücü olan İngiltere ve Rusya arasında cereyan eden büyük rekabetin yaşandığı alanlardan birisi olan Afganistan bu rekabette bağımsız kalabilmek için denge politikası

⁸⁸ Hauner, "Afghanistan Between Great Powers", s. 491.

⁸⁹ "İngiliz ve Sovyet hükümetlerinin verdiği nota sonucunda harekete geçen Afganistan 209 kadar Alman ve İtalyan vatandaşını Peşaver üzerinden sınır dışı etmiştir. Diplomatik misyonlar ise çalışan sayısının oldukça azaltılması kaydıyla savaş sonuna kadar görev yapmaya devam etmiştir." Maprayil, *Britain and Afghanistan*, s. 82-83; Hauner, "Afghanistan Between Great Powers", s. 492.

izlemeyi tek ve en geçerli yol olarak görmüştür. Afganistan bu yaklaşımını İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar başarıyla uygulamış, bağımsız ve tarafsız kalmayı da başarmıştır.

KAYNAKÇA

- Beloff, Max. *The Foreign Policy of Soviet Russia 1929-1941*. Londra: Oxford University Press, 1949.
- Boulouque, S. "Afganistan'da Komünizm". *Komünizmin Kara Kitabı*, Der. Stépahen Courtois vd. (ev. Bülent Tanatar vd.), 923-950. İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2000.
- Borer, Douglas A. "Soviet Foreign Policy Toward Afghanistan 1919-1988". Yüksek Lisans Tezi, The University of Montana, 1988.
- Bose, Arun Coomer. (1970). "The Indian Revolutionaries And The Bolsheviks, Their Early Contacts 1918-1922", *Asian Studies, Journal of Critical Perspectives on Asia*, Cilt. 8, No. 3, (1970), 336-351.
- Braitwaite, Rodric. *Afgantsy: The Russians in Afghanistan 1979-1989*. Londra: Profile Books, 2011.
- Carr, Edward H. *Sovyet Rusya Tarihi, Bolşevik Devrimi 3 (1917-1923)* (ev. Tuncay Birkan), İstanbul: Metis Yayınları, 2015.
- Carew Hunt, Robert Nigel. *The Theory And Practice Of Communism: An Introduction*. New York: The Macmillian Co., 1957.
- Degras, Jane (Eds.). *Soviet Documents of Foreign Policy, 1925-1932*. Londra: Oxford University Press, 1951.
- Dupree, Louis. *Afghanistan*. Princeton: Princeton University Press, 1973.
- Edwards, Lucy Morgan. "State-building in Afghanistan: A Case Showing the Limits?", *International Review of the Red Cross*, Cilt. 92, No. 880, (2010), 967-991.
- Farzan, Ehsanullah. Afgan Modernleşme abalarında Türkçe'nin Etkisi", *International Journal of Teaching Turkish as a Foreign Language*, Cilt. 2, No. 2, (2019), 189-200.
- Fletcher, Arnold. *Afghanistan: Highway Of Conquest*. Ithaca: Cornell University Press, 1965.
- Gregorian, Vartan. *The Emergence Of Modern Afghanistan: Politics Of Reform And Modernization 1880-1946*. Stanford, California: Stanford University Press, 1969.
- Hammond, Thomas T. *Red Flag Over Afghanistan: The Communist Coup, The Soviet Invasion, and the Consequences*. Boulder: Westview Press, 1984.

- Hauner, Milan L. (1981). "The Soviet Threat to Afghanistan and India 1938-1940", *Modern Asian Studies*, Cilt. 15, No. 2, (1981), 287-309.
- Hauner, Milan L. (1982). "Afghanistan Between Great Powers, 1938-1945", *International Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt. 14, No. 4, (1982), 481-499.
- Kıllıoğlu, Mehmet Erkan. "Özbekistan'da Dört Tarz Siyaset ve Özbek Modernleşmesi: Ruslaşmak, Sovyetleşmek, Özbekleşmek ve İslamlaşmak". Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2020.
- Kıllıoğlu, Mehmet Erkan. "Suriye İç Savaşında Afganlılar: İran Hazara Fatımiyyun Tugayı", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 16, (2020), 71-132.
- Kıllıoğlu, Mehmet Erkan. "Orta Tugay Adası Üzerinde Sovyet-Afgan Sınır Anlaşmazlığı ve Basmacı İsyanı", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt. 4, No. 7, (2022), 261-282.
- Kumar, Kedar Nath. *Political Parties in India, Their Ideology and Organisation*. Yeni Delhi: Mittal Publications, 1990.
- Maprayıl, Cyriac. *Britain and Afghanistan in Historical Perspective*. Londra: Cosmic Press, 1983.
- Özlu, Hüsnü. "'Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması' Kapsamında Atatürk Dönemi Türkiye-Afganistan İlişkilerine Bakış", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 3, No. 8, (2012), 31-46.
- Panin, Sergei Borisovich. *Rossia i Afganistan, 1905-1918*. Irkutsk, 1995.
- Poullada, Leon B. *Reform and Rebellion in Afghanistan, 1919-1929*. Ithaca: Cornell University Press, 1973.
- Rubinstein, Alvin Z. *The Foreign Policy of the Soviet Union*. New York: Random House, 1966.
- Saikal, Amin. *Modern Afghanistan: A History of Struggle and Survival*. Londra, I. B. Tauris, 2004.
- Saray, Mehmet. *Dünden Bugüne Afganistan*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1981.
- Sivrioğlu, Ulaş Töre. "Sovyet Askeri Müdahalesinden Önce Sovyetler Birliği-Afganistan İlişkileri (1919-1979)", *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi*, Cilt. 3, No. 1, (2020), 57-75.
- Ulam, Adam B. *Expansion And Coexistence: The History Of Soviet Foreign Policy 1917-67*. New York: Frederick A. Praeger, 1968.